

Praten over pensioen

Communicatie over financiële zaken nu en later

José Sanders, Kobie van Krieken, Laura Nijenhuis, Cecilia Boggio & Henriëtte Prast

Van financiële journalistiek en voorlichting is bekend dat ze veelal gebruikmaken van metaforen die geldzaken framen als een kwestie van spel, strijd of plan. In dit exploratieve onderzoek wordt nagegaan welke frames “gewone” mensen gebruiken als ze praten over geldzaken; specifiek: in welke repertoires zij over hun pensioen en beleggen spreken. Uit een analyse van journalistieke interviews over geldkwesties blijkt dat pensioenvoorbereiding nauwelijks deel uitmaakt van financiële repertoires; mensen spreken vooral over geldzaken in relatie tot het hier-en-nu. De concepten waarover zij praten en de metaforen die zij daarbij gebruiken staan ver af van die in de financiële wereld.*

I Inleiding

In de huidige periode na de economische crisis is er veel onzekerheid over de gevolgen voor de financiële situatie van veel mensen. Een derde van de Nederlanders bouwt te weinig pensioen op (Knoef, Goudswaard, Been, & Caminada, 2015) en wie pensioen opbouwt of geniet, ziet de pensioenfondsen korten op premie-inleg of uitkering. Het wordt steeds belangrijker dat huishoudens zelf zich ook voorbereiden voor hun pensioen, maar er bestaat een kloof tussen wat mensen verwachten dat zij zullen ontvangen als pensioen en wat zij daadwerkelijk zullen krijgen (Alessie et al., 2011). Daarom bepleit pensioen-denktank Netspar “een overgang naar persoonlijke pensioenvermogensopbouw, zoals de SER verder zal gaan verkennen (...). Een goede keuzearchitectuur is van belang om te voorkomen dat mensen verkeerde keuzes maken en te weinig pensioen opbouwen” (Knoef et al. 2015, p.4).

Verondersteld wordt DAT mensen keuzes maken, en keuzes maken veronderstelt geïnformeerd zijn. De mate waarin mensen keuzes willen maken is echter onderwerp van onderzoek door het Sociaal en Cultureel Planbureau¹; Putters (Financieel Dagblad, 15 april 2015, p. 11) stelt, vooruitlopend op de uitkomst van dit onderzoek, dat het pensioen een culturele kwestie is waarover een dialoog noodzakelijk is. Met andere woorden: HOE praten mensen eigenlijk over geld en ouder worden?

I.1 De taal van financiën

Alessie et al. (2011) leggen de verklaring voor de slechte voorbereiding op het pensioen grotendeels bij de causale relatie met financiële geletterdheid. Financieel onderwijs wordt al lange tijd door onder andere de OESO gezien als dé oplossing van het probleem van lage financiële geletterdheid (Prast & Sanders, 2014). Lentz en Pander Maat (2013) betogen echter dat de oplossing in meer begrijpelijke taal aan aanbodzijde moet worden gezocht, aangezien de algemene woordenschat van ontvangers een aanzienlijke bijdrage lijkt te leveren aan het begrijpen van pensioeninformatie. Met andere woorden: algemene (niet-financiële) geletterdheid draagt bij aan het begrijpen van pensioeninformatie. Wie gewend is om om te gaan met moeilijke, abstracte terminologie, begrijpt ook financiële informatie beter.

Deze gedachtelijn volgend veronderstellen we dat de wijze waarop de financiële werkelijkheid wordt verwoord ook een belangrijke rol zou kunnen spelen bij de waardering ervan. In onderzoek naar de bewoording die gebruikt wordt in financiële teksten constateerden Prast en Sanders (2014) dat taalgebruik in investeringsteksten vaak beelden oproept die vooral mannen aanspreken, waardoor vrouwen zich mogelijk niet aangesproken voelen. Dit kan ook voor andere doelgroepen een aanvullende verklaring bieden voor het achterblijven van aandacht en acceptatie. Een bekend fenomeen op het gebied van beleggen is de 'home-bias', waarbij beleggers vanwege nabijheid eerder beleggen in lokale of nationale bedrijven dan bedrijven die zich verder weg bevinden (Huberman 2001). Prast, Rossi, Torricelli, en Druta (2014) verbinden dit idee aan taalgebruik, met de redenering dat ook taal het gevoel van familiariteit kan beïnvloeden. Taal kan met behulp van bijvoorbeeld metaforen beelden oproepen die vertrouwd of juist niet vertrouwd zijn en in het laatste geval aan lezers impliciet het bericht afgeven dat de overgebrachte informatie nu eenmaal niet voor hen bedoeld is. Zo'n signaal doet doelgroepen afhaken, nog voordat zij serieus hebben geprobeerd de tekst te verwerken. Metafoor vatten Prast et al. (2014) in termen van Lakoff 1993: "a cross-domain mapping in the conceptual system" (Lakoff 1993:202). De term metaforische uitdrukking verwijst naar een talige uitdrukking (een woord, frase, of zin) die aan de oppervlakte de verwezenlijking is van zo'n cross-domain mapping (Lakoff, 1993: 202). Voorbeelden zijn uitdrukkingen die aspecten van een abstract domein uitdrukken in termen van een concreter domein, zodat het abstracte voorstelbaar wordt.

Hewings (1990, in Charteris-Black & Ennis, 2001) suggereert dat het voor de hand ligt dat juist economische, en daarmee financiële, teksten vol zitten met metaforische beelden. Dit soort teksten liggen namelijk tussen de echte en hypothetische wereld in, en de metaforen in deze teksten faciliteren en bevorderen het begrip van deze hypothetische wereld (Hewings, 1990). Prast en Sanders (2014, p. 462) halen enkele metaforen aan die veelvoorkomend zijn in financiële teksten,

zoals ‘vermogensopbouw’ en ‘vermogensgroei’. Dergelijke metaforen drukken het toenemen van een financieel vermogen (abstract domein: financiën) uit in termen van het tekenen en bouwen van tastbare structuren (concreet domein: bouwkunde, architectuur), respectievelijk van het groeien van levende organismen (concreet domein: biologie, landbouw). Dergelijke metaforen zijn gelexicaliseerd: ze komen in de financiële wereld dermate frequent voor dat ze worden opgenomen in het dagelijkse taalgebruik van mensen die er mee vertrouwd zijn geraakt (Vasiloaia, Gaisoa & Vergara, 2011). Hoewel er vaak wordt gedacht dat metaforen die gelexicaliseerd zijn aan kracht verliezen, stellen Vasiloaia et al. (2011) dat het tegenovergestelde waar zou kunnen zijn: juist door het automatische gebruik van de metaforen worden ze krachtiger. In financieel-journalistieke teksten komen dit soort metaforen veel voor, zoals:

“Vooraf de Bankaandelen hadden maandag **een zware dobber**. Beleggers **waren negatief** na de afgelopen weekend bekendgemaakte resultaten van het onderzoek van de Europese Centrale Bank naar **de gezondheid** van de Europese banken.” (*Volkskrant* 28-10-2014, p.26)

“Shortsellers **verslaan** de Markt maar net” (*Financieel Dagblad* 24-10-2014, p.21)

In de financiële context kunnen dergelijke metaforen een grote rol spelen in de manier waarop een bericht overkomt bij de lezer. Immers, gangbare metaforen in de financiële zakenwereld zijn bepaald niet neutraal: *oorlog* (Guo, 2013) en *spel* (Hamington, 2009) zijn typerend. Verondersteld zou mogen worden dat communicatie met beginners in de beleggingswereld wel neutraal zou zijn wat betreft taalgebruik, maar Boggio, Fornero, Prast en Sanders (2014) vonden zelfs in publiekscommunicatie over investeren voor beginners veel metaforen, zoals *vermogensaanwas*, *pensioenopbouw*, *investeringsplan*, *opbrengstversnellers*, *turboaandelen*, *top/dip* van de markt en vele anderen. Ze stellen dat, aangezien zelfs deze teksten voor beginners vol staan met metaforen, het belangrijk is dat er meer inzicht komt hoe deze metaforiek aansluit bij het taalgebruik van doelgroepen van financiële communicatie (Boggio et al., 2014; zie ook Van Gorp, 2007).

1.2 Vertrouwde repertoires

Metaforen staan niet op zichzelf maar kunnen signaalwoorden zijn van *frames* en *interpretative repertoires*. Een frame is een talige of visuele aanwijzing die leidt naar een versimpelde weergave van de werkelijkheid en die de interpretatie van die werkelijkheid stuurt (Entman, 1993). Een voorbeeld van framing wordt gegeven in het voorbeeld uit de vorige paragraaf: “Shortsellers **verslaan** de markt maar net”. Het frame dat door de metafoor “verslaan” wordt opgeroepen is dat van een wedstrijd of zelfs gewapend conflict: *shortsellers* (een specifiek type belegging) zijn in deze framing niet afzonderlijk van (al dan niet stijgende) waarde,

maar zijn in competitie met een ander type belegging waarbij het doel is van de andere vorm te winnen maar de kans ook bestaat dat dit niet lukt en ze verliezen. Zo'n conflict-frame is geassocieerd met spanning, risico en gevaar. Wanneer een dergelijk frame dat wordt opgeroepen door een tekst niet past bij vertrouwde frames van de doelgroep zal een tekst waarin dit frame toegepast wordt de doelgroep waarschijnlijk dus ook niet goed bereiken of zelfs afschrikken.³

Het telkens toepassen van vertrouwde frames in vertrouwde omstandigheden wordt ook wel het spreken in *interpretative repertoires* genoemd. Wetherell en Potter (1988, p.172) omschreven deze repertoires als "[...] building blocks speakers use for constructing versions of actions, cognitive processes and other phenomena. Any particular repertoire is constituted out of a restricted range of terms used in a specific stylistic and grammatical fashion. Commonly these terms are derived from one or more key metaphors and the presence of a repertoire will often be signaled by certain tropes or figures of speech". In een toepassing van deze modellering op gezondheidscommunicatie benoemden Seymour-Smith, Wetherell en Phoenix (2002) repertoires in het taalgebruik van dokters en verpleegkundigen die spreken over mannen die naar de huisarts gaan. Zij citeren een arts die spreekt over de situatie waarbij een man zijn praktijk binnenloopt: "I would guess more of a worry than something that a woman might present with" (Seymour-Smith et al., 2002, p.260). Deze woordkeuze maakt deel uit van een repertoire waarin mannen meestal voor serieuzere problemen binnenkomen dan vrouwen, en waarin mannen de 'serieuze gebruikers' van de gezondheidszorg zijn (Seymour-Smith et al., 2002). Talige repertoires, zo stellen Seymour-Smith et al. (2002), kunnen bijgevolg een reëel effect hebben op hoe men sociale situaties waarneemt en vormgeeft. Dergelijke repertoires zijn historisch ontwikkeld en maken deel een belangrijk deel uit van het "gezond verstand" van een cultuur (Potter, 1996). Mensen wisselen doorgaans tussen een aantal verschillende repertoires om betekenis te geven aan een bepaald fenomeen of bepaald handelen; zo bezien vormen de repertoires tezamen een caleidoscoop van het gezond verstand ten aanzien van dit fenomeen of handelen (Potter, 1996).

Het analyseren van repertoires houdt in dat men op zoek gaat naar concepten, metaforen en frames die tezamen een bepaalde retorische functie hebben in het gesprek: ze beschrijven een visie op, of rechtvaardigen een bepaalde handelwijze ten aanzien van het onderzochte fenomeen. Zo'n analyse wil inzicht bieden in hoe mensen, in dit geval, geldzaken en in het bijzonder pensioenen benoemen, en hoe ze hun werkelijkheid vormgeven vanuit deze zienswijze(n). In het eerder genoemde voorbeeld van het conflict-frame voor beleggen wordt in een repertoire uitgewerkt waarin mensen spreken over beleggen als een continue strijd om de gemiddelde waardeinstijging van aandelen op de markt met slimme aankopen te verslaan ("het beter doen dan de markt"), hetgeen inhoudt dat men steeds alert met handelen bezig is en het risico van verlies ("het slechter doen dan de markt") als risico en als onderdeel van het spel op de koop toeneemt. Het

draait er bij repertoire-analyse namelijk niet alleen om wat wordt gezegd en hoe dit tot uitdrukking komt, maar ook om wat de sociale gevolgen zijn van deze constructies (Wetherell & Potter, 1988). Een repertoire kan namelijk ook maken dat mensen *niet* handelen. Is het mogelijk dat het gebrek aan interesse in pensioeninformatie niet alleen voortkomt uit een gebrekkige financiële geletterdheid - en daarmee gebrek aan begrip van de informatie - maar een "material effect of the repertoire" (Groot Kormelink & Costera Meijer, 2015: 162) vormt?

Dit onderzoek heeft als doelstelling om inzicht te verkrijgen in het conceptueel woordgebruik rond financiën van "gewone" mensen. Welke repertoires worden gebruikt als mensen spreken over hun financiën? Kunnen we daaruit afleiden hoe mensen hun financiële toekomst framen: als iets dat binnen de eigen handelingshorizon ligt, of daarbuiten? Om een antwoord te vinden op deze vragen is een analyse uitgevoerd van de concepten en repertoires van uiteenlopende mensen die spreken over het eigen financiële huishouden.

2 Aanpak

In de analyse werd gebruik gemaakt van journalistiek bronmateriaal: de serie "Geldkwesties" die in de jaren 2011 en 2012 verscheen in NRC Handelsblad, katern Weekend. Alle teksten waren interviews met Nederlandse stellen (en een enkele keer één ouder en twee kinderen) over financiële zaken in hun relatie en gezamenlijk huishouden. In de gesprekken kwam een breed scala aan onderwerpen voorbij: waar het geld in het huishouden vandaan komt (werk, uitkering, pensioen), waar het geld aan besteed wordt (dagelijks leven, investeringen, oudedagvoorziening) en wie wat doet inzake geld (overzicht houden, beslissingen, betalingen). Teksten uit de zomermaanden die alleen over geldzaken in de vakantie handelden, werden buiten beschouwing gelaten.

Alle overige teksten uit deze serie werden in hun geheel geselecteerd via LexisNexis (N=114). In de interviews komen stellen (man en vrouw, twee mannen of twee vrouwen) aan het woord van allerlei leeftijden (variërend van 17 tot 98 jaar). De geïnterviewden hebben zeer uiteenlopende achtergronden, van vrachtwagenchauffeur en secretaresse tot zelfstandig ondernemer en advocaat en variëren sterk wat betreft inkomsten (van geen inkomen of enkele honderden euro's tot meer dan drieduizend euro per maand) en situatie (van studierend en werkend tot huisvrouw, werkloos, afgekeurd en gepensioneerd).

Omdat in de interviewteksten alleen gebruik wordt gemaakt van directe citaten en vragen van de journalist geheel ontbreken, kunnen de uitingen door de geïnterviewden duidelijk onderscheiden worden van overige, meta-tekstuele tekst delen, welke werden uitgesloten van de analyse. De resterende citaten (N=33.007 woorden) kunnen dus rechtstreeks aan de geïnterviewden worden toegeschreven. Het materiaal werd vervolgens geanalyseerd op twee manieren:

in de eerste plaats werd geïnventariseerd welke concepten en metaforen, die aan geld gerelateerde zaken uitdrukken, in de tekst voorkomen en in welke frequenties. In de tweede plaats werd bestudeerd hoe in verschillende repertoires over pensioen en beleggen wordt gesproken.

3 Concepten van financiële kwesties

Als startpunt van de analyse werd het interviewcorpus onderworpen aan een volledige *word count*. Dit leverde drieduizend inhoudswoorden op die rechtstreeks uitdrukkingen vormen van aspecten van financiën; met deze concepten werd verwezen naar achttien verschillende concepten van financiële kwesties, die met hun frequenties worden gepresenteerd in figuur 1.

‘FIGUUR 1 ONGEVEER HIER’

Uit de resultaten is af te lezen dat sparen/vermogen, pensioen en beleggen/investeren geen prominente concepten zijn. Uitgaven, werk, inkomsten (uit werk) en de grootste kostenpost, het huis, worden veel meer besproken.

Naast concepten die rechtstreeks uitdrukken wat met geldkwesties te maken heeft, werden ook metaforische uitdrukkingen gebruikt die de conceptuele verbeelding van en houding van mensen tegenover geldzaken uitdrukken. Hieronder zijn conceptuele metaforen zoals “vooruit/terug” gaan (van de financiële zaken), maar vooral woorden die metaforisch uitdrukken wat mensen sparen, zoals “pot(je)”, “buffer” en “opzij zetten” alsook werkwoorden en bijvoeglijk naamwoorden die een frame aanduiden, zoals *zorgen voor* en *zorgelijk/ bezorgd*. De resultaten staan in een overzicht met hun frequenties in figuur 2. De resultaten tonen aan dat de geïnterviewden kunnen putten uit heel diverse domeinen om financiële concepten en handelingen uit te drukken; verschillende uitdrukkingen kwamen slechts één of enkele keren voor.

‘FIGUUR 2 ONGEVEER HIER’

Merk op dat de in financiële voorlichting veelgebruikte metaforen zoals “opbrengst” (van investeringen), “opbouw” of “groei” (van vermogen) en “plan” (van vermogensopbouw) slechts sporadisch voorkomen, terwijl concepten die verwijzen naar domeinen van strijd/conflict, spel/wedstrijd en snelheid, die investeringsteksten kenmerken (Prast et al., 2014), niet in ons corpus werden aangetroffen.

4 Repertoires over pensioen en investeren

Vervolgens werden de teksten nader geanalyseerd met als vraag hoe mensen praten over hun financiële toekomst in de tijd dat zij niet meer werken, met andere woorden welke repertoires over pensioen en stoppen met werken en over investeren en beleggen te onderscheiden zijn en hoe dit het handelen mede kan vormgeven. Repertoire-analyse houdt in dat de teksten worden onderworpen aan een tamelijk gedetailleerde vorm van tekstanalyse, waarbij gekeken wordt naar retorische functies en handelingen in de data (voor een voorbeeld zie Borger, Costera Meijer, Van Hoof, & Sanders, 2013). De teksten in ons corpus werden minstens twee maal regel voor regel gelezen om delen van de tekst te identificeren die relevant waren voor de onderzoeksvraag en die analytisch interessant leken. Het analyseproces hield vervolgens in dat deze passages nogmaals grondig werden gelezen waarbij de volgende vragen leidend waren: ‘Waarom staat deze uiting hier?’, ‘Wat doet deze uiting?’ en ‘Welke talige constructies zijn hier aan het werk?’ (methode ontleend aan Craven & Coyle, 2007). Door op deze manier naar teksten te kijken kunnen we metaforen en frames op het spoor komen die uitdrukken, hoe mensen zich financiën conceptueel voorstellen, hoe zij hun handelen ten aanzien van financiën beschrijven en hoe zij dit handelen rechtvaardigen; kortom, in welke repertoires zij spreken over hun financiën. Dergelijke repertoires worden aangeduid met een frase die herhaaldelijk wordt gezien en die als het ware de kern van het repertoire uitdrukt (Groot Kormelink en Costera Meijer, 2015).²

4.1 Pensioen en stoppen met werken

Vooraf moeten we vaststellen dat in het corpus pensioen geen frequent onderwerp van gesprek is: het wordt in slechts elf van de 114 artikelen expliciet als zodanig benoemd en in drie gesprekken impliciet (bijvoorbeeld “levensplan”). Vervolgens valt op dat praten over pensioen niet altijd betekent dat mensen het hebben over het reserveren van middelen voor de periode waarin zij (straks) niet meer (zullen) werken; soms spreken zij over het ontvangen van een pensioenuitkering, zoals “Je krijgt natuurlijk pensioen”, of over wat zij gaan doen als ze niet meer hoeven te werken. Het daadwerkelijk treffen van voorzieningen voor een pensioen wordt in slechts acht interviews benoemd.

De interviewteksten werden vervolgens op de hierboven aangeduide wijze geanalyseerd op de erin verwoorde repertoires ten aanzien van pensioen en stoppen met werken. Deze analyse leverde de volgende vijf repertoires op, die hierna worden weergegeven.

1. *Ik ga weer reizen.* Pensioen is de afsluiting van de werkende periode in het leven. Na het pensioen hoeft men niet meer te werken en kan men andere, "leuke" dingen doen. "Als we met pensioen zijn, gaan we er weer vandoor." **Pensioen is een tijdsaanduiding** die verwijst naar de tegenstelling tussen het aantal jaren dat men nog "moet" werken en de handelingsvrijheid in de jaren daarna. "Het is wel jammer dat we door dat leeftijdsverschil niet na mijn pensioen samen kunnen gaan reizen." De financiële middelen voor de dingen die men dan wil doen vormen een noodzakelijke voorwaarde. "Met hulp van een financieel adviseur hebben we een 'financieel levensplan' gemaakt: wat moeten we nu doen en laten om eventueel eerder te stoppen met werken? Bovendien willen we ook na ons pensioen kunnen doen wat we willen."
2. *Ik zet elke maand iets opzij.* Pensioen is een voorziening voor de periode dat men niet meer werken zal, die bewust wordt opgebouwd door eigen keuzegedrag. Mensen met een eigen bedrijf spreken in dit repertoire. Een voorbeeld van een bewuste voorziening is zelf systematisch sparen. "Lastig van mijn werk is dat ik niets automatisch opbouw. Ik zet daarom bewust veel opzij voor bijvoorbeeld mijn pensioen." "Dus daarom spaar ik behalve privé ook zakelijk, een paar honderd euro. Plus een paar honderd euro voor mijn pensioen. Sinds ik zelfstandig ben, heb ik mij een gezonde vorm van voorzichtigheid aangeleerd." "Maar we hebben natuurlijk nul sociale zekerheid. X probeert me daar bewust van te maken. De bonus die ik aan het eind van het jaar kreeg, heb ik dus min of meer in mijn pensioen gestort." **Pensioen vraagt om een bewuste handeling, die iets kost.** Soms lukt dit opzij zetten niet, omdat er (nog) niet genoeg inkomsten zijn, maar het zou wel moeten. "Wat we hebben, gaat op. Als ik 3.000 euro bruto verdien en een pensioen kan opbouwen - dat zou normaal zijn voor mijn leeftijd - dan ben ik tevreden." "Rondkomen, er een pensioen mee opbouwen en ons spaarniveau weer op orde krijgen: dat is het belangrijkste."
3. *Straks krijg ik het terug.* Pensioen is een verplichte en collectieve kapitaal-inleg die in de periode dat men niet meer werken zal wordt terugbetaald. Het is vanzelfsprekend en onontkoombaar om aan deze voorziening deel te nemen. "Ik ben aangesloten bij een duur, maar verplicht, pensioenfonds. Ik betaal me er scheel voor, maar ik krijg er straks wel veel

voor terug". Het is een verplichting die zwaar drukt. "Het was het goede moment [nl. na pensionering] om zzp'er te worden. Ik hoef nu bijvoorbeeld geen pensioen meer op te bouwen. Dat scheelt heel veel zorgen." **Pensioen is een automatische verzekering met gegarandeerde uitbetaling**, het opbouwen gaat vanzelf. "Terwijl X in de WAO zat, bleef haar pensioenopbouw doorgaan. Sinds ze met pensioen is, is haar inkomen daardoor weer hoger." Het opbouwen bereikt een eindpunt als het pensioen volledig is opgebouwd en niet verder kan toenemen. "Ik wil doorwerken tot mijn 65^e, want dan heb ik een vol pensioen opgebouwd". „Ik vermoed dat ik na mijn 65ste nog minstens een jaar moet doorwerken om mijn AOW aan te vullen. Bovendien kan X toch niet eerder stoppen." Het is daarom iets om zuinig op te zijn. "We hebben net een samenlevingscontract laten opmaken. Dat is misschien wel snel, maar anders verdwijnt mijn pensioen als mij iets overkomt." Pensioen is een betrouwbare bron van inkomsten. "Mijn ex-man is twaalf jaar ouder dan ik (...) waardoor ik nu maandelijks 1.500 euro pensioen krijg. Dat is een goed inkomen dat op de spaarrekening terechtkomt."

4. *Dan verkoop ik toch het huis.* Pensioen is een (al dan niet bewust aangelegd) bezit dat in de periode dat men niet weer werkt ingezet kan worden om daarmee in de dan aanwezige behoeften te kunnen voorzien. Voorbeelden zijn het bezit van een huis of bedrijf, dat verkocht kan worden als het nodig is, of een erfenis. "De opbrengst van de verkoop [i.e. van een huis] zie ik als een pensioen." **Pensioen komt goed**; de bezittingen geven zekerheid. "Dat zien we dan wel weer. Als het moet, kunnen we altijd nog ons huis verkopen." "En je kan met het huis doen wat je wil. Het is een investering in je toekomst." "Voor de opnames van mijn nieuwe album heb ik geld van mezelf geleend. Ik heb de erfenis van mijn vader op een spaarrekening staan, daar heb ik geld van gehaald en dat betaal ik later weer terug."
5. *Ik leef nú.* Pensioen is niet iets waar men nu iets voor doet of wil. Dit kan een bewuste keuze zijn. "Maar eigenlijk vind ik het onzin om voor mijn pensioen te sparen. Ik heb nú een leuk leven. Ik ga niet heel hard werken voor een leuk leven na mijn pensioen." "Ik denk niet veel na over mijn toekomst. Dat betekent niet dat ik bij het moment leef, het betekent dat ik gewoon geen helder plan heb. Ik maak het beste van wat ik heb en van de mogelijkheden die ik krijg." **Pensioen is ver weg.** Het op afstand zetten van gedachten over pensioen kan gepaard gaan met gevoelens van tekortschieten. „Ik haal de rekeningen nog niet eens uit de brievenbus. Wel denk ik soms na over onze ouwe dag. Het is wel slecht dat we daar

niks voor opzij zetten." Het in het nu leven wordt in tegenstelling gebracht met zich zorgen maken over geld, zoals duidelijk wordt uit de volgende dialoog: X: „Y maakt zich meer zorgen over geld dan ik." Y: „Nou, ik kijk meer vooruit." Z: „En ik leef meer in het moment."

4.2 Beleggen en investeren

Slechts één gesprek in het corpus handelt over beleggen. Beleggen bleek voor de geïnterviewde niet te fungeren als voorziening voor de jaren na het stoppen met werken: „Toen het ons financieel voor de wind ging, ging ik een deel van onze inkomsten en een kleine erfenis beleggen en kocht ik koopsompolissen", maar het was een middel om geld te verdienen: „Ik verdien nu voor het eerst minder dan X. Dat vind ik soms wel eens vervelend. Maar dat gevoel compenseer ik door te denken aan het geld dat ik heb verdiend met hard werken en beleggen."

Investerings als zodanig worden in het corpus enkele keren benoemd. De betekenis is dan niet, dat men investeert in bedrijven of aandelen, maar dat men aankopen doet of wil doen die belangrijk zijn voor het eigen huis, gezin of bedrijf: "Met de komst van onze zoon veranderde alles. Moesten we ineens een droogtrommel, en een goeie wasmachine. Op dat soort momenten moet je even investeren"; "Maar ik had al ingecalculeerd dat ze als zzp'er eerst vijf jaar moet investeren voordat het zich terugbetaalt." Investeren wordt soms wel in verband gebracht met de toekomst, maar niet met het treffen van voorzieningen voor de jaren na het stoppen met werken. "Ik spaar om ooit in een huis te kunnen investeren." De concepten aandelen, vermogen, kapitaal, fonds en portefeuille komen niet voor of hoogst zelden en hebben dan geen betrekking op oudedagsvoorziening: "Maar om die slag te kunnen maken, moeten we eerst kapitaal aantrekken"; "Van de crisis heb ik geleerd dat je eigen vermogen moet hebben om klappen op te kunnen vangen."

5 Discussie en conclusie

Beleggen en investeren in aandelen maken geen deel uit van de repertoires van de "gewone" mensen die in het NRC werden geïnterviewd over geldkwesties. Competitie en spel zijn voor hen geen concepten die de framing van geldzaken vormgeven; zorgen en verantwoordelijkheid zijn dit wel. In deze journalistieke interviews is het *hier-en-nu* dominant, in twee vormen: de verantwoordelijkheden en zorgen hier en nu voor huis, gezin, werk en studie; en de belangrijke of leuke dingen die men nu wil doen, of waar men hier-en-nu voor spaart om ze later te kunnen doen, zoals een huis kopen of verbouwen, wasmachine vervangen, op

vakantie gaan, of het lenigen van een nog ongewisse nood. Sparen zien de geïnterviewden dus als een handeling voor een bepaald doel (aankoop) of een onbepaald doel (buffer) of iets dat ze simpelweg doen omdat het kan.

Door dit dominante hier-en-nu is pensioen voor de geïnterviewden vrijwel afwezig en als het aandacht krijgt, dan als extern aangeboden voorziening waar men op rekt en die het mogelijk moet maken na het stoppen met werken in vrijheid keuzes te maken. Keuzes in het hier-en-nu die met het opbouwen van pensioen te maken hebben, maken slechts onderdeel uit van een repertoire dat infrequent werd aangetroffen: bij mensen met een eigen bedrijf die niet aangesloten zijn bij een collectief pensioen. Voor hen is het zelf opbouwen van een pensioen noodzaak, en als ze het niet doen wekt dit zorgen en soms schuldgevoel.

Op grond van de huidige, exploratieve studie concluderen we voorzichtig dat beleggingsinformatie over vermogensopbouw en aandelenstrijd niet veel raakvlak heeft met de gevonden financiële repertoires; ook pensioencommunicatie die veelal gericht is op het informeren van doelgroepen over bewuste keuzemogelijkheden, is mogelijk slecht “verstaanbaar” voor veel mensen die zich bedienen van de overige repertoires van pensioen en sparen. Kijken naar en kiezen voor pensioenopbouw is niet vertrouwd, het is iets voor later en voor mensen die geen pensioen opbouwen en die zich daarover zorgen maken.

Een beperking van deze studie is mogelijk dat in de geanalyseerde journalistieke interviews de nadruk onevenredig op het heden is gelegd; journalisten zijn vanuit hun perspectief op nieuws immers meer op het actuele heden gefocust dan op de toekomst. Om dit bezwaar te ondervangen werden in een vervolgstudie diepte-interviews gehouden met mensen over hun financiële toekomst en pensioen. Hierbij werd ook aandacht besteed aan de repertoires die in pensioenvoorlichting worden gebruikt en aan de onderlinge tegenstrijdigheden die tussen de verschillende repertoires kunnen worden aangetroffen, met name ten aanzien van de verantwoordelijkheid voor het pensioen: wat valt er te kiezen en wie is “probleemeigenaar”? (Sanders en Van Krieken, te verschijnen).

Uiteindelijk zijn we op zoek naar toetsbare hypothesen over begrijpelijke en aanvaardbare repertoires die geschikt zijn toe te passen in financiële communicatie met consumenten. Op grond van deze hypothesen zal een empirische studie naar het daadwerkelijke effect van repertoires mogelijk zijn, met als doel het optimaliseren van financiële voorlichting waarin beter op de doelgroep aansluitende framing in voorlichting resulteert in meer begrip, aandacht en acceptatie ten aanzien van een steeds belangrijker vorm van publiekscommunicatie.

Noten

* De auteurs danken de anonieme reviewers van deze bundel voor hun waardevolle commentaar en adviezen.

1. In opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid onderzoekt het Sociaal en Cultureel Planbureau in hoeverre mensen voorkeur geven aan solidariteit of aan keuzevrijheid bij pensioenen. Onderzoeksrapport wordt in 2015 verwacht. Zie http://www.scp.nl/Onderzoek/Lopend Onderzoek/A_Z_alle_lopende_onderzoeken/Solidariteit_in_de_pensioenen (geraadpleegd op 17-4-2015).
2. In een repertoireanalyse van praten over sparen, waarvoor in dit artikel geen ruimte is, werden in het corpus drie repertoires aangetroffen: "Je moet een buffer hebben" (sparen voor onverwachte nood); "Je moet ervoor sparen" (sparen voor aankopen) en "Het hoeft niet op te gaan" (sparen omdat het kan).
3. De theorie van de affectieve heuristiek (Finucane et al 2000; Slovic et al 2007) stelt dat mensen zich bij beslissingen laten leiden door gevoelens die snel en automatisch opkomen als reactie op stimuli: in de context van investeren zorgt een positief gevoel voor afname van waargenomen risico en een toename van de waargenomen opbrengst (return) terwijl een negatief gevoel zorgt voor toename van gepercipieerd risico en een afname van de waargenomen opbrengst.
4. Voor meer details betreffende de werkwijze, zie Borger et al., 2014.

Literatuur

- Alessie, R., Rooij van, M., & Lusardi, A. (2011). *Financial literacy, retirement preparation and pension expectations in The Netherlands*. Amsterdam: DNB Working Paper 289.
- Boggio, C., Fornero, E., Prast, H. M., & Sanders, J. (2014). *Seven ways to knit your portfolio: is investor communication neutral?*. Turin: CeRP - Center for Research on Pensions and Welfare Policies: CeRP Working Paper, 140(14).
- Borger, M., Costera Meijer, I., Hoof van, A., & Sanders, J. (2013). "It really is a craft": repertoires in journalistic frontrunners' talk on audience participation. *Media Research*, 19(2), 31-54.
- Charteris-Black, J., & Ennis, T. (2001). A comparative study of metaphor in Spanish and English financial reporting. *English for Specific Purposes*, 20, 249-266.
- Craven, M., & Coyle, A. (2007). Counselling psychologists' talk about 'psychopathology' and diagnostic categories: A reflective account of a discourse analytic study. In E. Lyons & A. Coyle (Eds), *Analysing qualitative data in psychology*. London: Sage, 235-247.
- Entman, R.M. (1993). *Framing: Towards a clarification of a fractured paradigm*. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Finucane, M. L., Alhakami, A., Slovic, P., & Johnson, S. M. (2000). The affect heuristic in judgments of risks and benefits. *Journal of Behavioral Decision Making*, 13(1), 1-17.

- Guo, S. (2013), Metaphor studies from the perspective of critical discourse Analysis: A case study of business acquisition. *Theory and Practice in Language Studies*, 3(3), 475-481.
- Groot Kormelink, T., & Costera Meijer, I. (2015). Truthful or Engaging? Surpassing the dilemma of reality versus storytelling in journalism. *Digital Journalism*, 3(2), 158-174.
- Hamington, M. (2009) Business is not a game: The metaphoric fallacy, *Journal of Business Ethics*, 86(4), 473-484.
- Hewings, A. (1990). Aspects of the language of economics textbooks. In Dudley Evans, A., & Henderson, W. (Eds.) *The Language of Economics: The Analysis of Economics Discourse*. London: Macmillan, 29-42.
- Huberman, G. (2001). Familiarity breeds investment. *Review of Financial Studies*, 14(3), 659-680.
- Knoef, M., Goudswaard, K., Been, J., & Caminada, K. (2015). Veel variatie in de pensioenopbouw van Nederlandse huishoudens. *Netspar Brief*, 1-22.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought*, 2, 202-251.
- Lentz, L., & Pander Maat, H. (2013). *De gebruiksvriendelijkheid van het Uniform Pensioenoverzicht*. Tilburg: Netspar Occasional Papers.
- Potter, J., 1996. Discourse analysis and constructionist approaches: theoretical background. IN: Richardson, J.T.E. (ed). *Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and the Social Sciences*. Leicester: British Psychological Society, 125 – 140.
- Prast, H., & Sanders, J. (2014). Verwantschap en financieel risicogedrag van vrouwen. *Economisch Statistische Berichten*, 99, 459-463.
- Prast, H., Rossi, M., Torricelli, C., & Druta, C. (2014b). *Do women prefer pink? The effect of a gender stereotypical stock portfolio on investing decisions*. Tilburg: Netspar discussion papers.
- Putters, K. (2015, 15 april). Betere dialoog nodig nu we ouder worden. *Het Financieele Dagblad*, p.11.
- Sanders, J. en Krieken, K. van (te verschijnen). *Framing in de communicatie van pensioenfondsen en hun klanten*.
- Seymour-Smith, S., Wetherell, M., & Phoenix, A. (2002). 'My wife ordered me to come!': A discursive analysis of doctors' and nurses' accounts of men's use of general practitioners. *Journal of Health Psychology*, 7(3), 253-267.
- Slovic, P., Finucane, M. L., Peters, E., & MacGregor, D. G. (2007). The affect heuristic. *European Journal of Operational Research*, 177(3), 1333-1352.
- Van Gorp, B. (2007). The constructionist approach to framing: Bringing culture back in. *Journal of Communication*, 57, 60-78.
- Vasiloaia, M., Gaisoa, M., & Vergara, N. (2011). Metaphors business linguistic culture lives by. *Economy Transdisciplinarity Cognition*, 14(1), 231-240.
- Wetherell, M., & Potter, J. (1988). Discourse analysis and the identification of interpretative repertoires. In: Antaki, C. (Ed.). *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods* (pp. 168-183). Londen: Sage Publications.